

ÜHISTEGELIK EESTI PIIMAMAJANDUS (KUNI 1944. A.)

ASUTATI EESTI PIIMANDUSMUUSEUM

M. Karelson

Erameiereid, ühistegevuse vajadus

XIX sajandi teisel poolel hakkasid mõisad teoorjuse kaotamise (1868) ja talude müügi uues olukorras tagasihoidliku tasuvusega teraviljale ja linale eelistama piimakarja kasvatamist. Mõisamajanduses hakati otsima piima kasutamise uusi, majanduslikult paremaid võimalusi.

Aastatel 1870–1880 kutsuti Eesti mõisatesse piimatöötlemise oskustöötajatenä šveitslasi, taanlasi ja hollandlasi. Nende algatusel **rajati mõisates meiereid või- ja juustuvalmistamiseks**, kus nad ise olid või- või juustumeistriks. Oma ametit õpetasid nad ka soovijatele teistest mõisatest. XIX sajandi lõpul oli Eesti alal ligemale 200 mõisameiereid. Nendes ei ostetud talude piima, sest seda ei peetud kvaliteetseks.

Ka taludes tuli piimakoguse suurendamisel leida uusi võimalusi piimasaaduste rahastamiseks. Kodune võivalmistamine ja selle kohalikel turgudel müümine ei olnud enam majanduslikult otstarbekas. Kujunenud olukorras tekkisid mõisameiereide kõrvale **külades eraettevõtjate “võivabrikud” (meiereid), kes ostsid taludest piima**. Muidugi äramehelikult kasumi saamise hinnaga.

Üha enam hakkas ka taludes XIX ja XX sajandi vahetusel mõisate eeskujul süvenema piimakarjakasvatamise suund suurema koguse piima saamiseks. Aretuses oli alus pandud hiljem tunnustatud eesti punase ja eesti mustakirju veisetõu kujundamisele, kullafondiks oli abirogeenne/kohalik maakari. Parandati veiste söötmist ja pidamistingimusi. Kahe-kolmeväljaline külvikord asendati viie-kuueväljalisega. Koha said selles piimakarja-söötadena ristikhein, söödajuurvili ja vikk-pelusk segus teraviljaga. Jõudumööda tehti looduslike rohumaade pealtparandamist.

Tsentrifugaalkoorelahutaja leiutamine (Carl Gustaf de Laval, 1878) ja selle levik pani kogu maailmas piimakoorimisele ja kvaliteetse või valmistamisele tööstuslik-majandusliku aluse. Aeg-ajalt jõudis koorelahutaja nii mõisa- kui ka külameiereidesse, ka Eesti taludesse, esialgu jõukamate piirkondade suurematesse taludesse.

Silmapaistva ühiskonnategelasena kerkis esile **tulevane Eesti mõjukas rahvuspoliitik Jaan Tõnisson (1868–?)**. Tõnisson õppis Tartu (Jurjevi) Ülikoolis õigusteadust. Ülikooli lõpetas ta 1892. aasta lõpul ja 1893. aasta lõpul kaitses (*cand. jur.*) väitekirja (J. Roos, 1938). Tõnisson tutvus põhjalikult Šveitsi, Austria ja Saksamaa ühistegevusega. Oma elu hilisemal perioodil oli Tõnisson Tartu Ülikooli ühistegevuse professor.

Eesti piimaühingute (-ühistute) asutamis/arenemisloo lähtesündmuseks võib pidada Eesti põllumeesteseltside saadikute kongressi Tartus 27.–29. juunil 1899. aastal (Põllumees, 1899, nr. 8).

Kongressil osalesid 22 seltsi saadikud. Kongressi avas Jurjevi (Tartu) Eesti Põllumeeste Seltsi esimees *cand. jur.* Jaan Tõnisson. Ta rõhutas: “...tänavusel kongressil võivad Eesti põllumeeste seltsid oma saadikute läbi oma ühisele tegevusele esimese aluse panna, mille pääle meie põllumeeste ühistegevus edaspidi võiks kasvada.” Agr. Jaan Raamot (1873–1927) kõneles, “kuda piimatalituse ühisusi tuleb asutada”.

Kongress võttis piimamajanduse valdkonnas “järgmised arvamisid omaks”:

“1) kõige kasulikumad on suured piimatalitused (meiereid), et aga meie rahvas veel mitte nii kaugel ei ole, et neid asutada jõuaks, hakatagu väiksematega pääle;

2) kõige kasulikumad on kongressi arvamisel ühisuse piimatalitused, kus nende asutamine võimalik ei ole, sääl asutatagu üksikute ettevõtmisel kogupiimatalitusi;

3) kongress palub kroonult piimatalituse instruktori ametisse seadmist samadel tingimustel, kui aiapidamise instruktorit;

4) asutatava keskkoha (-talituse) hoolde antakse piimatalituste kohta käivaid teatusi korjata ja nende põhjustel piimatalituste põhjuskirjasid kokku seada.”

Kongressil tunnustati tarvilikuks ühispiimatalituse propageerimise ja asutama hakata. Saadud mõte kanti talurahva hulka põllumeesteseltside kaudu. Hoogustus ühispiimatalituste asutamise selgitustöö. Tulemused aga saadi visalt – rahval ei olnud veel usku ega usaldust ühistegevusse.

Põllumajandusliku ühistegevuse arendamise vajadus kerkis üha enam üles seoses talude päriseksostmisega. **Talude päriseksostmise perioodil mõiste “Eesti talu” vaimustas rahvast**. Sai ju alles hiljuti teoorjusest vabanenud ja seejärel mõisa rentnikuks olnud talupoeg oma maa peremeheks. Lisaks rahvuslikult omasele talgute korraldamisele kujunes taludes vajadus ühinemiseks klassikalistes ühistegevuse vormides. Nii kirjutatakse

1907. aastal väljaandes Põllutööleht (nr. 47): “Ajajärku kus põllumeeste seltside ainukeseks ülesandeks oli ärata- vaid ja õpetlikka kõnesid ja läbirääkimisi, olgu siis ka näitusi pidada, on jäädavalt mööda. Praegusel ajal peavad põllumeeste seltsid otsekohestest majanduslistest ülesannetest kinni hakkama, ehk kui tarvis, ühisusi elusse kutsuma, kes neid ülesandeid ühise vastutuse alusel oma päale võtaks.” Samas jätkatakse, et “Eesti talupoeg väga vanameelne olla, ja... ei taha midu oma isaisadelt päritud kombest lahkuda, kui ta mitte oma silmaga näinud ei ole ja kindlasti ei usu, et uuendus, mis tal ettevõtta kasulik on, kui endisest ajast pärit viis”.

Talude päriseks ostmine algas 1830–1840 ning kestis kuni 1917. a., seega enam kui kolmveerand sajandit. Eesti maa-alal ostetud või ostmiseks vormistatud (osalise tasumisega) talude arv oli 1896. aastal 30 248 ja 1917. aastal 51 640.

Eesti põllumeeste seltsid kujunesid järk-järgult sisukaks talupoegade õpetamise kooliks. Kõnede- ettekannete traditsioonile õpetamise vormina pani aluse C. R. Jakobson (1841–1882). Ettekanded olid põlluma- janduse, ühistegevuse, kodumajanduse ning rahvuspoliitilise ja –kultuuri sisuga, olulised olid põllumajandus- näitused.

Põllumeeste seltside algatusel kujunesid mitmed ühistegevuse esmavormid (ühisostud, kaubandusette- võtted, pangad, mitmesugused ühingud, ringid ja seltsid). Eesti põllumeeste seltse oli 1911. aastal 98, nendest Liivimaa ja Eestimaa kubermangus vastavalt 62 ja 36.

Klassikalise ühistegevuse arengule Eestis pani aluse Jaan Tõnisson **1902. aastal** esimese eesti ühispanga, **Tartu Eesti Laenu ja Hoiu Ühisuse** asutamisega. Peagi järgnes sellele üle kogu maa ühiskrediitiasutuste raja- mine. Need aga osutusid laenuandjateks ka piimaühistutele meiereide (hoonete) ehitamiseks ja nende sissesede ning seadmete soetamiseks.

Ühistegevuse, seega ka piimanduslase ühistegevuse kujundamisel olid olulise tähtsusega **ajalehed ja põllumajanduslikud ajakirjad**. Põllumeeste seltside keskorganisatsioonide väljaannetena hakkasid ilmuma Tartus **Põllutööleht** (1906) ja Tallinnas **Talu** (1911). Hoopis varem (1895) oli sisuka-mahuka kuuajakirjana alustanud ilmumist Hendrik Laasi **Põllumees**. Rõhutamata ei või jätta Liivimaa Üldkasuliku ja Ökonoomilise Sotsieteedi nädalalehe Baltische Wochenschrift (1863–1915) tähtsust. Selle väljaande põllumajanduse osa luge- sid küll mõisnikud, kuid selles avaldatud nõuannete kasutamisele võtmine jõudis mõisate eeskuju kaudu ka talu- desse. **Baltische Wochenschrifti 52 aastakäiku** võib pidada Balti riikide põllumajandusajaloo käsitlemise kullafondiks.

XX sajandi esimesel aastakümnel **käis Eesti noormehi Soomes** põllumajandust ja ühistegevust, ka piimandust õppimas.

Soomes arenes põllumajandus Eestist hoopis soodsamais tingimustes. Soome ei läinud Põhjasõja järgselt Uusikaupunki lepinguga (1721) Venemaa koosseisu nagu Eesti, vaid jäi endiselt Rootsi alluvusse. Alles Vene– Rootsi järjekordse sõja tagajärjel 1808–1809 läks Soome Venemaa koosseisu (valdusse). Kuid Soome sai ikkagi suurvürstiriigiks, tal oli autonoomia ja oma Maapäev. Puudus baltisakslastest mõisnike surve.

Juba 1869. aastal asutati Soomes esimene piimatalituskool, esimene piimaühistu 1897. aastal. Ühistege- vuse seadus kehtestati 1901. aastal.

Piimaühistute asutamise algperiood (1908–1914)

Restu-Antsla Piimatalituse Selts asutati 1897. aastal. Selle organisatsiooni põhikiri koostati tolaeagsete seltside tüüpõhikirja eeskujul. See kajastub ka organisatsiooni nimes. Seepärast ei saa Restu-Antsla Piimatali- tuse Seltsi põhikirja pidada ühistegelike organisatsioonide-asutuste nõuetele vastavaks. Selts, selle asemel et hakata ise piima töötlemata, rentis enda ehitatud piimatalitushoone ja sellesse soetatud sissesede eratöösturile, kellele seltsi liikmed müüsid oma piima. Restu-Antsla Piimaühistu (hilisem nimetus) hakkas alles 1912. aastast ise piima töötlemata, muutudes siis puhtühistegeliseks.

Imavere Piimaühistu (-ühingu) asutamine oli seotud suurte raskustega 1905. aasta poliitiliste sündmuste ja nende järeloomõjude tõttu. Ühistu asutamise mõtte tulinõueline algataja oli Imavere valla **Järavere küla kooliõpetaja** ja ühtlasi sealse koolimaa pidaja **Hans Rebane** (1858–1930).

Üksteistkümmend korda käis Rebane politseilt koosoleku pidamiseks luba taotlemas. Ta ei saanud selleks nõusolekut. Rebane kasutas aga kavalust. Ta leppis kokku Põltsamaa Põllumeeste Seltsi esimehe Jaan Raamotiga (1873–1927), et see peab oma seltsi koosoleku Imaveres, võttes seal “piimatalituse asutamise arutamisele”. Koosolek toimuski 26. jaanuaril 1907.

Et asutatava piimaühistu koosolekuteks kergemini luba saada, selleks **asutati vahendajana Põltsamaa Põllumeeste Seltsi Imavere Haruselts**.

Asutatava piimaühistu põhikirja koostamine jäi J. Raamoti hooleks, kes ka selle 22. aprillil 1907. a. koos- olekule esitas. 26 asutajaliiget kirjutasid sellele alla ning põhikiri saadeti registreerimisele. 1907. a. septembris tuli põhikiri muudetult ja registreerimatult tagasi. Teistkordselt saadetud **põhikiri registreeriti 6. veebruaril 1908. aastal**.

Imavere Piimaühistu põhikirja koostamisel oli Raamotile toeks Kolga-Jaani kirikuõpetaja Villem Reiman (1861–1917), kes tahtis ka oma koduvallas asutada piimaühistut.

Imaveres hakati ehitama piimatalituse (meierei) hoonet. Ehituskruudiks renditi Rohusaare talu maast vakamaa maad 50 aasta peale. Maja otsustati ehitada raudkivist, 60 jalga pikk ja 30 jalga lai. Kivid vedasid kohale piimaühistu liikmed ise. Tasu kivide ja nende veo eest otsustati maksta kaks aastat pärast piimatalituse tööle rakendamist.

Piimatalitushoone valmis 1910. aasta alguseks. 6. veebruaril 1910. aastal alustati tööstuses käsitsi tööd. Samal ajal lõpetas tegevuse seni talupidajatelt piima ostnud erameierei (Imaveres).

1910. aastal hakati piimatalitusele ehitama katlamaja. **Auru jõul töötamine algas** 23. märtsil 1911. aastal. Raha saadi laenuks noorelt Pilstvere Laenu-Hoiu Ühisuselt.

Piima kogus suurenes, ruumid jäid kitsaks. 1914. aastal pikendati piimatalitushoonet 7 sülla võrra juurdeehitamise teel. 1929. aastal ehitati tööstushoonele teine korrus ametiruumide ja korterite saamiseks, 1930. aastal valmis 24 m kõrgune telliskorsten.

Piimatalitushoone teise korruse valmimist tähistati pidulikult 13. oktoobril 1929. aastal, **toimus suurepä-rane hoone nn. taasavamine.** Hoone õnnistasid Pilstvere evangeelse luteri usu koguduse õpetaja ja apostliku õigeusu preester.

Tänapäevalgi on huvipakkuv Imavere Piimaühistu põhi- (põhjus-) kirjast lugeda järgmisi paragrahve (Põllutööleht, 1908, nr. 22):

“§1. Imavere Ühispiimatalitus asutatakse selle otstarbega, et tema liikmete kariloomade piima ühiselt ümber töötada ja võimalikult kasulikkude tingimustega ära müüa. §2. Nimetatud otstarbe kättesaamiseks asutab ühisus Pilstvere kihelkonna piirides ühispiimakoja või, juustu ja teiste piimasaaduste valmistamiseks. Ühtlasi antakse ühisusele luba kaugemates külates Pilstvere kihelkonnas koorejaamasid ja abipiimakodasid asutada. §14. Iga ühisuse liige on kohustatud ühispiimakoja terve oma karja piima ehk koort tooma, väljaarvatud see osa, mis kodus ära tarvitatakse. Liikmeil ei ole ka luba koorimata piima ega selle saadusi müüa, olgu siis väikene osa ühisuse loaga neile inimestele, kellel enestel lehma ei ole. Kooritud piima saavad ühisuse liikmed ühispiimakojust ehk koorejaamast tagasi, petipiim jääb aga piimakoja... §15. Iga ühisuse liige peab piimakoja ainult hädad piima tooma. On piim kõlbmata ehk piima riistad mitte puhtad, on piimakoja juhatajal õigus piima tagasi saata... §16. Piima hind määratakse piimas ehk koores oleva rasva paljususe järele ära, mida vähemalt kaks korda kuus järele proovitakse. §17. Piima hinna saavad liikmed üks kord kuus äramüüdü karjaproduktide turuhindade järele kätte... §19. On mõni liige õnnetuse ehk kehvuse läbi sunnitud vähem lehma pidama, kui tema koha suurus seda lubab, siis võib päakoosolek tema hääks võlga teha, mille eest kõik liikmed vastutavad.”

Imavere Piimaühistul õnnestus piimatalituse juhatajate (meierite) valik. Esimene meier Jaan Neumann oli varem töötanud Kuramaal ja Siberis. Ta hakkas kohe võid ja kaseiini valmistama, mis turustati peamiselt Peterburis. Juba teisel tegevusaastal (1911) said Imavere või ja juust Tartu põllumajandusnäitusel I auhinna. Meier Hans Kuus asus Imavere piimatalitust juhatama 1926. aastal. Ta oli õppinud põllutöö- ja karjamajanduskursustel ning Õisu Piimamajanduskoolis. On meenutatud tema nõudlikkust meiereisse toodud piima suhtes. Seda arvestasid talud. Meiereisse jõudis puhtam ja kiiremini mahajahutatud piim. H. Kuus töötas Imaveres 32 aastat, kuni puhkepalgale minekuni 1958. aastal.

Imavere eeskujul alustasid ümbruskonnas peatselt tegevust mitmed piimatalitused, nagu Kabala-Kurla, Suure-Jaani ja Villevere (1910) ning Pilstvere (1911) ja Kolga-Jaani (1912).

Imavere Piimaühistu asutamise järel elavnes piimaühistute asutamine Eesti kõigis piirkondades. Mõisteti ühistegevuse vajadust piimakarjakasvatamise suunalises talumajanduses. Esimese maailmasõja eel kasvas piimaühistute arv jõudsasti. Kui 1910. aastal oli neid 16 ja 1911. aastal 52, siis **1914. aastal oli juba 135 piima-ühistut.** Nendest 112 olid Lõuna-Eestis ja 23Põhja-Eestis. Peaaegu 40 aastat kulus selleks, et realiseerida C. R. Jakobsoni mõte piima töötlemisest ja piimasaaduste turustamisest ühistegelikel alustel.

Talurahva (-peremeeste) suhtumine ühistegevuse arendamisse ja selles osalemine ei olnud igal pool toetav.

Põhja-Viljandimaal arenes ühistegevus seoses Imavere Piimaühistu asutamisaegse tegevusega kogu Pilstvere kihelkonnas, kuhu kuuluvad Imavere, Kõo ja Kabala vald, osa Vana-Põltsamaa vallast. Alghoo andjateks olid kohalikud põllumeesteseltsid. Nii sai ju Imavere Piimaühistu asutamine võimalikuks eelnevalt Põltsamaa Põllumeeste Seltsi Imavere Haruseltsi moodustamisega. Pilstvere Põllumeeste Seltsi XX sajandi alguse omaabi ostuvormidest kujunesid hiljem Võhma Majandusühisus ja Pilstvere Tarvitajateühisus. Asutati karjapõllukontrolli- ja masinatarvitajate ühisusi. Tegevust alustanud Pilstvere Laenu-Hoiu Ühisus (1909) ehitas peatselt Pilstvere seltsimaja.

Imavere-Pilstvere näide on taluindividualismi ja põllumehe kutsemeelsuse ühtekuuluvusest. Selle kinnituseks ka Imavere Piimaühistu põhjuskirja §19 sõnastus.

Viljandimaa lõunapoolses piirkonnas oli taluindividualism ja -jõukus tõsimulgimaalaste au ja uhkus. Suhteliselt heale majandustasemele jõudnud talu edasiarendamiseks oli aga vaja teha investeeringuid põllumajandusmasinate soetamiseks, mis ei olnud sageli jõukohane üksiktalule. Mulk oli väga kitsi raha väljaandmisel. Mulgi taluperemehe uhkustunne varjutas ühistegevuseks vajalikku ühistunnet küla kui ka kihelkonna ulatuses. Tõsimulgimeelsete kihelkonnad olid (on) Halliste, Karksi, Helme, Tarvastu, ka Paistu.

Imavere, Pilistvere ja Kõo piirkonna talude majandustase XIX ja XX sajandi vahetusel oli hoopis tagasihoidlik, võrreldes siin märgitud mulkide taludega. Kuid siinsete tuntud isiksuste eestvõtmisel hoogsalt areneva ühistegevuse ja talurahva enda viljaka töö tulemusena kasvas talude jõukus, nii et seda piirkonda hakati laialdaselt tundma **“Eesti Taani” nimetuse all.**

Varemaegses ühistegevuse kujunemises ja tegevuses oli oluline ka üldrahvalik poliitiline vaist. Nii kirjutas endine riigivanem ja minister Juhan Kukk (1927): **“Meie ühistegevus oli selleks taimelavaks, kus ka iseseisvuse idud välja arenesid ja omale juurdumiseks tarvilise mullapinna leidsid.”**

Piimaühistute asutamise uue etapiga (1922–1939) kaasneb nende liitumisvajadus

Esimeses maailmasõjas laostus edukalt arenenud Eesti ühistegelik piimamajandus. Vähenes lehmade arv ja piimatoodang. Piimatööstuse juhatajad-meierid mobiliseeriti sõjaväkke. Okupatsioonivõimud nõudsid madala normihinnaga võid ja juustu, rüüstati tööstusi ja nende toodanguladusid. Eesti Vabadussõtta astus suur osa taluperede meestööjõust, tööd jäid naiste, vanemaeliste meeste ja noorukite kanda.

Kui 1914. aastal oli Eestis 135 piimaühistut, siis 1919. aasta lõpul tegutses nendest ainult 50.

Eesti vabariigis esimene olulise tähtsusega **piimanduse arendamise alane nõupidamine toimus 17. mail 1922. aastal Põllutööministeeriumis.** Taotleti valitsuselt raha piimanduse instruktorite palkamiseks, piimaühistutele pikaajalise laenu andmist piimatulitushoonete ehitamiseks ja vanade kordategemiseks ning nendele sisseseade muretsemiseks. Ka taotleti piimanduse katsejaama asutamist. Õppe- ja katsepiimatulitus soovitati asutada Tartu Ülikooli piimanduse õppetooli juurde, mis aga jäi teostamata prof. K. Happichi (s. 1863) peatse surma tõttu (1923).

Riigikogu võttis 1924. aastal vastu *Ühispiimatulituste laenufondi seaduse* (RT 1924; 85/86). Selle alusel avaldati vabariigi valitsuse *Määrus ühispiimatulituste riiklise laenufondi valitsemise, laenude väljaandmise, kindlustuse ja tasumise kohta* (RT 1924; 98/99). Määruse järgi antakse laenu kuni 75% kavatsitava piimatulituse hoone ehitamise ja sisseseade väärtusest.

Aastatel 1925 ja 1926 ehitati juurde 138 piimatulitust. **1929. aasta lõpuks oli neid rekordarv – 337.** Koos peameiereide ja nende juurde kuuluvate koorejaamadega **töötas nüüd ligemale 1100 ühistegelist piimatööstuse üksust.** Oli kujunenud olukord, et paljudes piirkondades ei saanud talunikud kokkuleppele piimaühistute ning nendele vajalike piimatulituste (meiereide) ja koorejaamade asukoha suhtes. Vastuolud tekkisid erakonna poliitika, lokaalpatriotismi või isiklike suhete pinnal. Võttis aega, enne kui hakati mõistma piimaühistute majandusprobleeme, sedagi vaid riigivõimu nõuandega sekkumisel.

Et vältida ühispiimatulituste pankrotti ning põhjendada üleliigsete piimatööstuste likvideerimist või nende liitumist selliselt, et allesjäävate ühispiimatulituste võrk oleks võimalikult otstarbekas, kehtestas Riigikogu 1931. aastal *Piimatulituste võrgu korraldamise seaduse* (RT 1931; 44). Seadus keelustas vastava loata uute piimatööstuste asutamise, nende liitmiseks aga võidi teha ettekirjutusi. Seadusest tulenevate ülesannete lahendamiseks moodustati põllutööministeeriumi juurde **Piimatulituste Võrgu Korraldamise Komitee** (RT 1931; 55).

Alates 1931. aastast hakkaski ühispiimatulituste arv vähenema. Peameiereide (piimatulituste) arv vähenes 1934. aasta lõpuks 279-le. Ka vabariigi viimastel aastatel peeti otstarbekaks, et nõrgemad piimatulitused koos koorejaamadega liituksid tugevamate naaberpiimatulitustega. Tõuke andis selleks ka 15. aprillil 1938. aastal kehtestatud *Piima ja piimasaaduste väljaveo kontrolli teostamise määrus* (RT 1938; 289). Selle järgi tugevdati nõudeid tööstushoonete (tulekindel materjal jm.), ruumide kui ka sisseseade kohta. **Nõrgematel ühistutel tekkis raskusi nõudmiste täitmisega** ning varem või hiljem kerkis küsimus, kas kiratseda iseseisvalt edasi või liituda naabriga. Oli ju meiereide sisseseade vananenud, vaja oli muretseta uut ajakohasemat. Põhjus piimatulituste liitumiseks ja eriti koorejaamade arvu vähendamiseks kerkis üles ka ähvardava suu- ja sõrataudi tõttu. Selle taudiga ühenduses nõuti koorejaamades kooritud piima pastöriseerimist, kusjuures selle rakendamise viimase tähtajaks määrati 1. aprill 1939. Koorejaam, kus seda nõuet täita ei suudetud, kuulus sulgemisele.

1939. aastal tegutses 233 ühispiimatulitust 390 koorejaamaga ja 29 erapiimatulitust 33 koorejaamaga. Seega 262 piimatulitust 423 koorejaamaga, kokku **685 piima vastuvõtu- ja töötlemisüksust.** Eraettevõtlus piimanduses vähenes järjepidevalt. Eksportvõid valmistavate erapiimatööstuste arv oli langenud 1924. aasta 96-lt 1939. aastal 2-le. Küll aga valmistasid nad valdava osa juustust.

Eesti agronoomide kolmandal kongressil esines prof. M. Järvik (1897–1956) ettekandega *“Piimatulituste võrgu ratsionaliseerimisest”*. Ettekandja jõudis järeldusele, et on tarvilik piimatulituste võrk nii ümber korraldada, **et jääks 80–100 võid valmistavat keskmereid**, kuna teised senistest meiereidest jääksid töötama nende koorejaamadena.

Võiekspordi kujunemine ja ümberkujundamine

Või eksportimist hakati organiseerima mõni aasta enne Esimest maailmasõda koos hoogustunud piimaühistute asutamise ja ühistute poolt asutatud **Piimatulituste Keskühisus (P.K.) “Estonia”** (1911. a.) seadis

endale eesmärgiks piimasaaduste väljaveo ka väljapoole tollaegset Venemaad. Algatusega ei jõutud kaugemale puhkenud Esimese maailmasõja tõttu.

Vabariigis kehtestati 1919. aastal üldine rasvainete väljaveo keeld, mis tühistati 1921. aastal. Või väljaveo eeltööde korraldamisel tegutsesid Eesti Põllumeeste Keskseits ja P.K. "Estonia".

Vabariigi algul oli võieksport uudne ala ja ebaõnnestumise riisiko selle tõttu suur, seepärast ei meelitanud see esialgu erakaupmehi. Algust tegi P.K. "Estonia" 1921. aastal. Et või hind oli hea, hakkasid siiski või väljaveoga tegelema ka paljud ärifirmad. Juba 1922. aasta esimesel poolel praktiseeris seda 32 ettevõtet. Määruse kohaselt tohtis välja vedada ainult võid, mis oli valmistatud Põllutöoministeeriumis registreeritud piimatalitustes.

Välisturu nõuetele vastavate piimasaaduste tagamiseks ja kontrollimiseks võttis Riigikogu 1924. a. vastu *Piimasaaduste väljaveo kontrolli seaduse* (RT 1924; 85/86). Selle seaduse alusel alustas Põllutöoministeeriumi koosseisus tegevust **Piimasaaduste Väljaveo Kontrolljaam** (RT 1924; 98/99).

Hakkas kehtima väljaveetavate piimasaaduste kohustuslik kontrollimise kord. Piimasaaduste kvaliteedi eelkontroll tehti piimatalitustes, mis olid Põllutöoministeeriumi poolt registreeritud kui ekspordisaaduste valmistamiseks kohased.

Piimasaaduste väljaveo kontrolli seaduse (§ 2) järgi on **kontrolljaama ülesanne** piimasaaduste väljaveo kontrollimine järelevalvate, proovide võtmise, hindamise ja uurimise teel, abinõude tarvituselevõtmine avalikuks tulnud puuduste ja väärnähtuste kõrvaldamiseks ning piimasaaduste valmistamise, alalhoidmise ja transportimise järelevalve. Kontrolljaama koostisstruktuur on huvipakkuv ka tänapäeval. **Kontrolljaama tegevus** piimanduse arendamisel teostub **nelja struktuuriüksuse kaudu**. Esiteks – revident-instruktorite amet, kes jälgib piimatalituse väljaveosaaduste valmistamise otstarbel, teostab piimatalituste tehnilist ja muud järelevalvet ning annab nõu, teeb ka kohtadel saaduste ekspertiisi. Teiseks – kontrollkomisjon, kelle ülesandeks on kontrollida piimasaaduste väljavedu ja teha saaduste kvaliteedi ekspertiisi, arvestades või maitset, aroomi, konsistentsi ja pakkimist. Kolmandaks – keemialaboratoorium, kelle ülesandeks on väljaveetavate piimasaaduste keemiline uurimine vastavalt väljaveomääruste nõuetele, eeskätt nende saaduste veesisalduse määramine. Neljandaks – bakterioloogialaboratoorium, kes teostab väljaveetavate saaduste bakterioloogilist uurimist, püüdes leida põhjusi, mis tekitavad toodetes vigu. Ühtlasi valmistab laboratoorium Põllutöoministeeriumis registreeritud piimatalitustele piimhappe puhaskultuuri, mis on vajalik saaduste ühtlase maitse ja aroomi saavutamiseks.

Eksportööride vahel toimus äge võistlus piimaühistutelt võimalikult suurema koguse või saamiseks. Mõnedki neist pankrotistusid.

Ebasoovitava elemendi eemalehoidmiseks väliskaubandusest oli valitsus sisse seadnud lubade süsteemi, mille järgi põllumajandussaadusi võis välja vedada ainult see isik või äri, kes sai selleks loa. **Lubade süsteemiga loodeti lasta eksportkaubandusse ainult ausaid ärivaldkondi**. Nii tegutsesid Eestis ligemale 15 aastat põllumajandussaaduste ekspordiga paljud osaihingud, aktsiaseltsid ja üksikettevõtjad. **Nende tegevuse aususes tuli aga pettuda**. Kannatajaks oli põllumees, ka ei ühtinud riigi ja ekspordööri majanduslikud huvid.

Oli vajalik võiekspordi võrgu ümberkujundamine. 1934. aasta juunis moodustas valitsus erikomisjoni eksporditöride tegevuse selgitamiseks ja ettepanekute tegemiseks kehtivas või väljaveo korralduses ning võiekspordi võrgu ümberkorraldamiseks. Erikomisjon jõudis järeldusele, et **või väljavedu tuleb koondada vastava keskasutuse kätte**. Et 95% eksportvõist toodeti ühispiimatalitustes, siis peeti otstarbekaks anda või väljavedu sellise keskuse kätte, mille liikmeteks on kõik eksportvõid valmistavad piimatalitused. Selle ettepaneku teostamiseks **esitas erikomisjon järgmised põhjendused** (A. Reinart, 1965):

- võitootjatel endil on võimalus oma või eest saada välisriigis paremat hinda, seades ametisse inimesi, keda nad usaldavad ja kes on võimelised täitma neile pandud ülesandeid;
- võitootjate eneste otsustada ja kontrollida on võimüügi vahetalituskulud;
- või müügist saadud kasum jääb tootjate endi käsutusse;
- tootjad ise suudavad tagajärjekamalt teha korraldusi või kvaliteedi parandamiseks;
- võikaubanduses kaob korruptsioon.

Erikomisjoni seisukohad ja ettepanekud esitati põllutöoministri kaudu vabariigi valitsusele. Esialgu ei leidnud need valitsuse poolehoidu. Poolteist aastat hiljem tõstatas valitsus küsimuse uuesti. Oldi nõus loomakasvatussaaduste väliskaubanduse monopoliseerimisega, selleks vastavate monopoliühistute loomisega. **Reorganiseeriti loomakasvatussaaduste eksportkaubanduse võrk**. Riigivanema dekreediga avaldati 1936. aastal *Või väljaveo korraldamise seadus* (RT 1936; 30), mille alusel moodustati juriidilise isikuna **Piimaühingute Keskliit (P.K.) "Võieksport"**, kellele anti või väljaveo ainuõigus. Likvideeriti P.K. "Estonia" ja Eesti Piimaühistute Liidu piimaalaste ühis- ja eraäride tegevus.

P.K. "Võieksport" alustas tegevust 1. mail 1936. aastal. Keskliidu liikmeiks arvati kõik Piimasaaduste Väljaveo Kontrolljaamas registreeritud piimaühistud. "Võiekspordi" tegevuse algkapitaliks oli 300 000 krooni, mis saadi laenuks Maatulunduskapitalilt. Abi saadi ka mitmelt pangalt. Juba tegevuse teisel kuul maksti piimaühistutele või eest 1,8 miljonit krooni, ilma et viivitust oleks olnud. Loomakasvatussaaduste ekspordi süsteemist lahkus (poliitilistel põhjustel) tegutsesid piimasaaduste ja tõuloomade müügiga Nõukogude Liitu osaihing **Eesti Piim** (asut. 1936. a.) ja **Tõuloomade Kasvatajate Ühing**.

P.K. “Võieksport oli teise astme kooperatiivühing, s.o. tema liikmeteks võisid olla ainult kooperatiivühingute ja nende liitude alusel tegutsevad piimaühingud. Liikmeks astumisel tuli tasuda 10 krooni sisseastumismaksu ja omandada vähemalt üks äriosa. Ühe äriosa saamiseks oli piimataltusel (meiereil) vajalik aastas töödelda 250 tonni piima. Osamaksu suuruseks iga sellise koguse pealt määrati 500 krooni. Liikmetel (piimaühistutel) oli õigus iga tema äriosa kohta saata üks esindaja esinduskogu koosolekule. Põhikirja alusel tegutsesid maakondades piimaühistute keskseltsid.

P.K. “Võieksporti” ülesandeks oli piima ja piimasaaduste turustamine sise- ja välismaal ning piimataltuste varustamine vajalike masinate ja tarvetega, samuti kaasaitamine piima ja piimatoodete kvaliteedi parandamisele.

Eesti Vabariigis kehtis eksportloomakasvatussaadustele eksportpreemiate maksmise süsteem. Näiteks 1934. aastal vastu võetud *Võihinna kindlustamise seadus* (RT 1934; 13) tagas võitootjatele minimaalhinna. Selle seaduse alusel moodustati Pikalaenu Panga juurde vastav fond, millesse kanti raha mitmesugustest riiklikest erikapitalidest (maatulunduskapital, asunduskapital jm.) ning riigieelarvest. Kui või hind langes alla fikseeritud normi, siis määras Põllutööstusministeeriumi juures asuv vastav komisjon iga kuu väljaveetud või kilogrammi kohta tagantjärele vaheraha, mis maksti võitootjatele juurde nimetatud fondist.

1939. aastal oli eksportvõi ühe kilogrammi hinnaks 1. jaanuarist kuni 31. maini 1,90 krooni, 1. juunist kuni 22. septembrini 1,60 krooni ja 23. septembrist aasta lõpuni 2,00 krooni.

P.K. “Võieksporti” laialdase tegevusega paranes meiereidesse toodava piima ja sellest valmistatavate toodete kvaliteet. **1937. aastal** toimus ülemaailmne **rahvusvaheline võivõistlus Berliinis**, kus Eesti eksportvõi hinnati kvaliteedilt maailma paremate hulka, saades rahvusvaheliste ekspertide kõrge hinnangu ja tunnustuse. Selle tunnustuse jäädvustamiseks laskis P.K. “Võieksport” valmistada 14 võistluses osalenud piimaühistule nende nimega marmortahvlid, mis pandi üles nende piimataltuste piima vastuvõtu ruumi seinale. Tekst oli selline: “Berliinis 20. augustil 1937. a. korraldatud esimesel rahvusvahelisel või võistlusel saavutas Eesti suure edu. Selleks aitas kaasa Teie ühing oma võiga võistlusest osa võttes. Selle eest Teile südamlük tänu!

P.K. “Võieksport”

Ka liha ja munade eksportkaubanduse võrk korraldati ümber. Liha ja munade turustamise monopoliseerimiseks moodustati analoogiliselt P.K. “Võieksportiga”, samuti teise astme kooperatiivühingud. Riigivanema dekreediga *Eksporttapamajade tegevuse korraldamise seaduse* alusel (RT 1937; 197) moodustati ühing “**Eesti Lihaeksport**” ning dekreediga *Kanamunade väljaveo korraldamise seadusega* (RT 1937; 12) keskliit “**Eesti Munaeksport**”.

Ühistegelased hindasid tähtsamate põllumajandussaaduste turustamise monopoliseerimist soodsaks nii tootjatele kui ka nende ühistutele, kuid negatiivseks asjaoluks peeti ühistuliikumise kui vaba isetegevuse ja enesekorralduse põhimõttelist möödaminekut.

Piim talu- ja riigimajanduses

Piim talu- ja riigimajanduses on olnud Eesti majanduse põhikomponente, alustugi. Vabariigi algperioodil pööras valitsus põhitähelepanu maaelu poliitilisele küljele, ennekõike maareformi rakendamisele. Ekslikult arvati, et põllumajanduses tootmine ja tarbimine kooskõlastuvad iseenesest valitsuse juhtimiseta.

Peagi aga asuti seisukohale, et välisvaluuta saamiseks on vajalik arvestada senisest rohkem põllumajandusega. Lääne-Euroopa turule orienteerumine muutus üldiseks seisukohaks. Ka oli Esimese maailmasõja järel levinud arvamus, et Euroopa vajab võid ja liha, mitte enam kahureid. Eksportkaupadele – piimasaadustele, lihale ja lihasaadustele, kanamunadele, linale, kartulile, köögi- ja puuviljadele – töötati välja kvaliteedinõuded.

Ajavahemikul 1924 kuni 1927 arenes Eesti põllumajandus tõusu suunas. Siinsed ilmastikutingimused olid aga mõnel aastal armunud. Nii järgnes põuasele 1927. aasta suvele vilu ja vihmane suvi 1928. aastal, ikaldusaasta. 1929. aasta oli aga rahuldav ja 1930. aasta hea saagiaasta.

Suurem põllumajandussaaduste hindade langus algas 1930. aastal ja jõudis madalseisu 1932. aastal. Nüüd juba seoses ülemaailmse majanduskriisiga.

Aasta-aastalt (1934–1936) kosusid talud neid tabanud majanduskriisist põllumajandussaaduste hinna taastõusu ja mitmete riigipoolsete soodustuste rakendamisega. **Märgatav talude majandusliku olukorra taastõus oli aastatel 1937–1939.**

Põllumajandus oli Eesti rahvusliku kapitali mahutamise peamiseks kohaks (1938), sest eestlastele kuulus sellest 98%, tööstusest ainult 40%. **Põllumajandustoodangust läks üle 62% turule**, talu sisevajadusteks jäi kuni 38%. Põllumajanduslikust turutoodangust tarbiti 50% siseturul, 50% eksporditi.

Eesti Vabariigi eksportkaubanduse välisrahast 1938. aastal (103 928 000 krooni) ja 1939. aastal (118 200 000 krooni) **moodustas põllumajandussaaduste osakaal vastavalt 52,3 ja 52,8%**, seejuures loomakasvatussaaduste osatähtsus vastavalt 41,6 ja 41,2%. **Piimasaaduste ja piima osatähtsus** saadud valuutast moodustas 25%.

1939. aastal oli Eestis 706 131 veist, nendest 480 380 lehmad (68%). Taludest (139 984) pidas lehmi 132 000, s.o. 94,3%. Lehmade arv ja nende osatähtsus taludes oli järgmine:

1–2	lehmaga	54 376 talu ehk	38,8%,
3–5	“	54 259 talu ehk	38,8%,
6–10	“	20 399 talu ehk	14,6%,
11 – 15	“	2303 talu ehk	1,6%,
üle 15	“	663 talu ehk	0,5%.

Majandusaastal 1938/39 kasutati piima järgmiselt:

piima kogutoodang	956 687 tonni	ehk	100%,
sellest: tarvitas tootja	378 037 tonni	ehk	39,5%,
müüdi	578 650 tonni	ehk	60,5%,
sellest: piimatalitustele	476 777 tonni,		
turul, kauplustes jm.	51 391 tonni,		
taluvõi valmistamiseks	50 482 tonni.		

Aastatel 1937–1939 eksporditi piimatooteid ja piima (tonnides):

	1937. a.	1938. a.	1939. a.
või	13 177	14 732	14 026
juust	277	230	330
kondenspiim	231	247	72
piimapulbrid	75	109	110
koor	290	–	53
piim	2 855	4 394	4 939

Võid eksporditi 1938. ja 1939. aastal Inglismaale vastavalt 62,7 ja 56,7% ning samadel aastatel Saksa- maale vastavalt 36,9 ja 39,7%.

Riigivanema dekreediga 1934. aastal kehtestati *Piimaseadus* (RT 1934; 56). Seaduses sätestatud korra kohaselt peab kontrollima siseturul inimtoiduks määratud lehmapiima ja selle saaduste tootmist, transporti ja turustamist. Piimaseaduse (§ 26) alusel kehtestas vabariigi valitsus *Piimasaaduste teostamise määruse* (RT 1934; 101), millega määritletakse piima ja piimasaaduste kaubanduslik liigitus ning nõuded nende tootmise kohta. Ka täpsustatakse piima ja piimasaaduste pakkimise ja märkimise kord ning nõuded piimatööstuste ruumide ja sisse- seade kohta.

Maa natsionaliseerimine, talumajanduse likvideerimine

Molotovi-Ribbentropi pakti salajase lisaprotokolliga (23. august 1939) otsustati Balti riikide territo- riaalkuuluvus Nõukogude Liidu mõjupiirkonda.

1940. aasta juunisündmused Eestis algasid Nõukogude Liidu lahinguvalmiduses väeosade vägivaldse sissemarssimisega lisaks 1939. aasta lepingu alusel siin asuvatele väeosadele; järgnes okupatsioonivõimu kehtestamine.

Riigivolikogu deklaratsioon 23. juulist 1940. aastast kuulutab kogu maa rahva omandiks (RT 1940; 77-747). **Alustatakse maareformiga.**

1940/41. aasta maareformiga oli seotud 41 397 maaomanikku, kelle maad vähendati või hoopis ära võeti. Nende hulgas oli **32 324 talu** suurusega üle 30 hektari ja **3098 talu** alla 30 hektari. Kokku võõrandati 742 182 hektarit maad, sellest 174 439 hektarit põldu (tabel 1).

Teise maailmasõja sündmuste kulgemisega **kukutab Saksa armee** 1941. aasta teisel poolel **Eestis nõukogude võimu**. Tühistub 1940/41. aastal teostatud maareform. Maa õiguslik tagasisaamine tehakse nende omanikele siiski keeruliseks.

Kindralkomissar K. S. Lietzmann lubab oma määrusega 9. detsembrist 1941. aastast otsekohe maa/talud tagastada. Kuid juba 1942. a. uusaastakõnes selgitab kindralkomissar, et talusid ei anta esialgu kellelegi päris- omandina tagasi, see sünnib alles hiljem ja selle järgi, kuidas iga maavaldaja on täitnud kohustused võitluses enamlaste vastu. Kohustustena mõeldakse piima-, liha- ja teraviljanormide ning töökohustuste täitmist, hangel- damisest ja salaviinaajamisest hoidumist.

21. veebruaril 1943. aastal andis kindralkomissar “Estonia” kontserdisaalis 55 taluomanikule talu päris- omandiks tagasisaamise tunnistuse.

Piima ja piimasaaduste kohta kehtestati Eestis Saksa okupatsiooni ajal ranged ettekirjutused. Eesti Vabariigi piimaseadus (RT 1934; 56) ja selle teostamise määrus (RT 1934; 101) jäävad siiski kehtima, niivõrd kui need ei ole vastuolus riigikomissari määrustega.

Riigikomissari määruse teostamiseeskirja alusel on piimatootja iga lehmapidaja. Aastal 1942/43 (1. sept. 1942 kuni 31. aug. 1943) tuleb **iga lehma kohta normina ära anda 70 kilogrammi võid** või vastav kogus

piima (Hittcheri võiväljatuleku valemi järgi). Põllutöödirektor võib erinevates loodustingimustes kehtestada majanditele norme diferentseeritult. Üle normi antud piim või piimatooted annavad õiguse eelistatud tarbe-kaupade ostmisel.

P.K. “Võieksport” teatas temale antud õiguse kohaselt piimatalitustele, milliseid piimatooteid ja millise rasvasisaldusega võib valmistada. Koort võis kasutada ainult või tegemiseks. Ka andis “Võieksport” piimatalitustele teada, kellele nad oma tooteid on õigustatud ja kohustatud müüma. Piimatalituste kaudu käibeelastava täispiima rasvasisaldus peab olema 2,5%. Piimaühistel oli õigus mitteliikmetele äraantud täispiima eest maksta 10% vähem kui oma liikmetele.

1943. aasta sügisel üleskutses Eesti põllumeestele ütleb kindralkomissar: “Põllumees oma perekonnaga peab kõhu täis sööma. Mis sellest toiduainete näol üle jääb, kuulub eesti rahva toitlusfondi... rinde varustamine oleneb sellest... Kes toiduainetega hangeldab või neid vahetab, on sõjaroimar ja teda koheldakse vastavalt... lohakate põllumeeste omandite reprivatiseerimine pannakse seisma.”

1944. aasta sügisel taanduvad Saksa okupatsiooniväed. Taas on kohal Nõukogude Liidu sõjaväeosad ja **taaskehtestatakse Eestis nõukogude okupatsioonivõim.**

Teise maailmasõja ajal (1939–1945) hävis Eestis 38 võitööstust (meiereid) ja 46 koorejaama. Lehmade arv vähenes 1939. a. 480 000-lt 235 000-le. Piima kogutoodang vähenes 1938. a. 976 000 tonnilt 1945. a. 393 000 tonnile.

Tabel 1. Riikliku maatagavara moodustamine Eesti NSV-s aastatel 1940–1941 ja 1944–1947

Võõrandatud maa kuuluvus	1940–1941			1944–1947		
	üksuste arv	võõrandatud, ha		üksuste arv	võõrandatud, ha	
		kokku	sh. põld		kokku	sh. põld
Talud üle 30 ha	32324	574736	130378	28288	570278	127903
Talud alla 30 ha	3098	15176	4916	3307	26863	9138
Usuühingud	275	8141	3159	194	5612	1932
Omavalitsused	694	9898	3654			
Likvideeritud majandid	3629	109586	30724			
Saksa kolonistid				334	15139	5276
Peremeheta majandid				6248	168494	46557
Rahvavaenlased				733	24723	8863
Okupantide käsilased				2644	78080	31776
Bandiidid ja nende abilised				526	14998	5529
Muud	1377	24645	1608	×	22862	5648
Kokku	41397	742182	174439	42274	927049	242622

Näidud tabelis aastate 1940–1941 kohta on R. Antonsi (1957) ja aastate 1944–1947 kohta A. Ruusmanni (1976) järgi.

1944/47. aasta maareform hõlmas 42 274 maaomanikku (-valdajat). Nende hulgas oli **28 288 talu** suurusega üle 30 hektari ja **3307 talu** suurusega alla 30 hektari. Maad võõrandati 927 049 hektarit, sellest 242 622 hektarit põldu (tabel 1). Võrreldes 1940/41. aasta maareformiga võõrandati 1944.–1947. aasta maareformiga rohkem 184 867 hektarit maad ning 68 183 hektarit põllumaad.

1940/41. aasta maareformiga said maad 22 062 uusmaasaajat ja juurdelõikeid 26 486 väiketalu. 1944.–1947. aasta maareformiga said maad 24 665 uusmaasaajat ja juurdelõikeid 17 656 väiketalu.

Peagi tunnistati korraliku talu pere kulakuks. 1949. a. märtsiküüditamisega kaasnes “kiirvõte” **sundkollektiviseerimiseks**. Kui nädalpäevad enne 1949. aasta märtsiküüditamist oli Eestis 641 kolhoosi, siis juba nädal pärast küüditamist (5. aprill) oli neid 1534 ning sama aasta lõpuks 3007. **Teostus Eesti põllumajanduses talumajanduse likvideerimine.** Kolhoosi liikmespere ja sovhoosi töötajapere kasutusse saadi vastavalt 0,5 ja 0,15 ha põllu-aiamaad.

Avati Eesti Piimandusmuuseum

Eesti piimandusajaloolise pärandi, s.o. piimandusmuuseumi asutamise eest hakkasid XX sajandi kolmanda kümnendi teisel poolel hoolitsema Õisu Piimanduskooli õpetaja Aleksander Speek ja Õisu Piimandusinstituudi Katsejaama juhataja Nikolai King (1900–1973). Nad kogusid üle 3000 säilitusühiku esemeid, fotosid ja dokumente.

14. juulil 1976. a. toimus **Eesti Piimatööstuse Muuseumi** (esialgne nimetus) organiseerimiskomitee esimene koosolek Eesti esimese piimaühistu – Imavere Piimaühistu (1908) piimatalituse (meierei) ruumes, mis kandis sellel ajal Imavere Võitööstuse nime. Organiseerimiskomitee pidas muuseumi rajamise Imavere piimandushoones soodsaks nii asukoha, ruumide sobivuse kui olemasolevate võimalike eksponaatide poolt.

22. detsembri 1977. a. Eesti NSV Liha- ja Piimatööstuse Ministeeriumi käskkirja alusel otsustatakse alates 1. jaanuarist 1978. a. asuda isetegevusliku **Eesti Piimandusmuuseumi organiseerimisele** endise Imavere võitööstuse ruumide baasil.

1978. a. sügisel saadi piimandusmuuseumile 3,41 ha maad, millele kujundati park haljasalaga, istutati üle 500 puuistiku.

20. septembril 1993. a. registreeriti Eesti Piimandusmuuseum juriidilise isikuna ja kanti ettevõttereegistrisse Järvamaa maavalitsuses registreerimisnumbriga 51018208.

1. märtsil 1994. a. EV Põllumajandusministeeriumi käskkirjaga lõpetati Eesti Piimandusmuuseumi kui juriidilise isiku tegevus ja Eesti Põllumajandusmuuseumi juurde moodustati filiaal Eesti Piimandusmuuseum.

Eesti Vabariigi Põllumajandusministeeriumi 1. oktoobri 2000. a. otsuse kohaselt on muuseum taas iseseisev Eesti Piimandusmuuseum.

Ligemale veerand sajandit kestis muuseumile eksponaatide kogumine endistelt piimatallitustelt (-tööstustelt), piimandusasutustelt ja -spetsialistidelt, ka teadusasutustelt. Muuseumihoone remonditi kapitaalselt, täiendavalt ehitati uusi vajalikke kõrvalhooneid, korrastati siseõu ja -teed, heal tasemel on arhiivis süstematiseeritud ja paigutatud säilitusühikud, samuti väljapanekud stendidel.

Eesti Piimandusmuuseumis on üle 48 000 säilitusühiku esemeid, fotosid, dokumente, raamatuid jm.

Eesti Piimandusmuuseum avati 14. juulil 2001. a. Selle sündmuse kohta on muuseumi kroonikasse kirjutatud järgmist (Mai Kukk, 2001):

“Piimandusmuuseumi ekspositsiooni valmimist ning avatritust toetasid Eesti Põllumajandusministeerium, Järva Maavalitsus, Imavere Vallavalitsus, Eesti Piimaliit, AS Tapila Laeva meierei, Tallinna Piimatööstuse AS, AS Saaremaa Liha- ja Piimatööstus, AS Lacto, OÜ E-Piim, Ühistu Jõhvi Piim, AS Võru Juust, Imavere Saeveski AS, AS Avateks Auto, Avoil OÜ, OÜ Estonia, Eesti Kultuurkapital ning Aili-Mall Ingels (piimandusteadlase Mart Järviku tütar) Rootsist.

Külalised pääsesid muuseumi territooriumile juba alates 9.00, kuna toimus käsitöö, talutoodete ja tööriistade laat. Piimandusmuuseumi avatseremoonia algas kell 10.00 lippude heiskamisega, hümnis mängis Põltsamaa puhkpilliorkester. Lipud heiskasid EV põllumajandusminister Ivori Padar, Järvamaa maavanem Theo Aasa, Imavere vallavanem Jüri Ellram, Imavere valla volikogu esimees Jaanus Nilp, Eesti Piimandusmuuseumi direktor Ants Välimäe ning majandusjuhataja Toivo Pedak.

Sõna võtsid järgemööda kõigepealt lipud heisanud härrased. Seejärel asusid õnnitlema Rein Reisson Eesti Piimaliidust, Mati Mölder Laeva Meiereist, Arvi Truu Saaremaa Liha- ja Piimatööstusest, Paide linnapea Tõnis Kõiv, kolleegid Järvamaa muuseumist, Kurgja muuseumist, Eesti Põllumajandusmuuseumist, Eesti ringhäälingumuuseumist, Eesti Spordimuuseumist, Heino Joost oma eramuuseumist, Eesti Piirivalve ohvitserid. Sõna võtsid ja päeva tähtsust rõhutasid Eesti Põllumajandusülikooli emeriitprofessor Jüri Kuum ning Meinhard Karelson. Piimandusmuuseum sai kingituse näol oma kogudesse palju väärtuslikke piimandusalaseid eksponaate.

Pilistvere koguduse pastor Vello Salum õnnistas sisse piimandusmuuseumi lipu ning muuseumihoone. Seejärel mindi muuseumi peasissekäigu juurde, kus lindi lõikasid pidulikult läbi Ivori Padar, Theo Aasa, Ants Välimäe ning Toivo Pedak. Kui muuseumi kauaaegne juhataja Toivo Pedak oli asutuse sildi seina kruvinud, oli muuseum avatud kõigile külalistele ja huvilistele.

Uudistamist oli palju, oli ju I korruse tööstusruumides eksponeeritud piimatöötlemise seadmed ja vahendid. Vaatamiseks oli avatud ka katlamaja, kus kõige suuremaks vaatamisväärsuseks oli Imavere ühispiimatallituse restaureeritud aurukatel “Pauksh” aastast 1926.

II korrusel oli rikkalik vitriini- ja stendinäitus, mis hõlmas nelja saali. Esimeses saalis tutvustati mõisa-meiereisid ja erapiimatallitust, teises saalis talupiimandust XIX–XX sajandi vahetusel. Kolmandas saalis oli väljapanek Eesti 1910–1950. a. silmapaistvamate piimandusteadlaste uurimustest ning Õisu Piimanduskoolist. Neljandas saalis tutvustati ühispiimatallitust, nende tekkimist, arenemist ja töövõtteid meiereides, oli sisustatud meieri ja kirjatoimetaja töökabinet.

Peale muuseumiga tutvumist oodati külalisi taas õue, kus neile näidati piimatoodete valmistamist kodusel teel. Demonstreeriti kõigepealt lehmalipsi, seejärel kooriti piim taludes kasutusel olnud koorelahutajaga, tehti võid ja sõira.

Õisu Tuletõrjemuuseum tegi tuletõrjeshow “Kustutusluuast vahuautodeni” ning näituse tulekustutusvahenditest.

Imavere harrastusteatri näitetrupp andis muuseumi vastvalminud laval etenduse “Piimapreili”, mis viis külalised XX saj. algusesse, kui meiereid olid juba mõned aastad tegutsenud. Päeva pidulik osa lõppes taidlejate kontserdiga kell 18.00.

Õhtutunnid sisustasid Liisi Koikson ja ans. “Amorada” ning ans. “Uisapäisa”.

Eesti Piimandusmuuseumi avamise eelaastal (2000) ilmusid muuseumitöötajatelt järgmised väljaanded/trükised:

Mai Kukk – *Piimanduse areng Eestis XIX–XX sajandil*, 40 lk.

Mai Kukk – *Imavere Ühispiimatallitus ning muuseum kui meierei järglane*, 26 lk.

Leelo Saar – *Ülevaade Eesti Piimandusmuuseumi fondidest ja kogumistööst aastatel 1978–2000*, 22 lk.

Ka on muuseumi poolt koostatud ja trükitis ilmunud voldikud (Mai Kukk): *Hans Rebane 1858–1930* ja *mag. chem. prof. Nikolai King 1900–1973*.

Kirjandus

Antons, R. Agraarsuhted kodanlikus Eestis. – Tln., 1957. – 270 lk.

Karelson, M. Lehekülgi Eesti põllumajanduse ja talurahva minevikust. – Tln., 1981. – 168 lk.

Karelson, M. Eesti põllumajandus sõnas ja arvudes. – *Agraarteadus*, nr. 1, lk. 3...27, 1997.

Karelson, M. Võimu ja maa omandiõiguse seos Eesti põllumajanduses. – Arvutitrükk, Tartu, 1998. – 92 lk.

Karelson, M., Teesalu, S., Tammisto, A. Piimast ja piimasaadustest. – Tartu, 1997. – 91. lk.

Kukk, M. Eesti Piimandusmuuseumi avamine 14. juulil 2001. aastal. – Kiri Agraarteadusele 2001.

Reinart, A. Märkmeid põllumajanduse arendamisest Eestis. – Kodumaal ja võõrsil. ÜS Liivika koguteos. Toronto, 1965. – 264 lk.

Roos, J. Jaan Tõnissoni elukäik. – Jaan Tõnisson töös ja võitluses. – Tartu, 1938. – 612 lk.

Ruusmann, A. Nõukogude maareformi taastamine pärast Eesti NSV vabastamist Saksa fašistlikest okupantidest. – Sotsialistliku põllumajanduse areng Nõukogude Eestis. – Tln., 1976. – 308 lk.

Kirjutise autor (M. Karelson) on tekstis kasutanud kirjanduse loetelus oma trükiseid, kuid ei ole nendele viidanud teksti ülekoormamise vältimiseks.